

Dokkum, Kloostersingel-Anjelierstraat
Gemeente Dongeradeel (FR)
Archeologische Begeleiding
onder protocol Opgraven
Steekproefrapport 2012-10/05U

Dokkum, Kloostersingel-Anjelierstraat.
Gemeente Dongeradeel (FR)
Archeologische Begeleiding onder protocol
Opgraven

Een onderzoek in opdracht van
Vitens & de gemeente Dongeradeel

Steekproefrapport 2012-10/05U
ISSN 1871-269X

auteur: Ivo Beckers MA (KNA archeoloog)
autorisatie: dr. J. Jelsma (senior archeoloog)

De Steekproef bv werkt volgens de
Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie 3.2

Foto's en tekeningen zijn gemaakt door
De Steekproef bv, tenzij anders vermeld.

© De Steekproef bv,
april 2013

Niets uit deze uitgave mag worden
vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt
zonder bronvermelding.

De Steekproef bv aanvaardt geen
aansprakelijkheid voor eventuele schade
voortvloeiend uit de toepassing van de
adviezen of het gebruik van de resultaten van
dit onderzoek.

De Steekproef bv
Archeologisch Onderzoeks- en Adviesbureau
Hogeweg 3
9801 TG Zuidhorn

telefoon	030 – 8200534
fax	030 – 8200536
internet	www.desteekproef.nl
e-mail	info@desteekproef.nl
kvk	53949412

Inhoudsopgave

Samenvatting

Administratieve gegevens van het plangebied

1. Inleiding.....	1
1.1 Ligging van het plangebied.....	2
2. Vooronderzoek.....	4
2.1 Fysische en historische geografie.....	4
2.2 Archeologie.....	7
2.3 Archeologische verwachting.....	10
3. Veldonderzoek.....	11
3.1 Werkwijze.....	11
3.2 Resultaten van het onderzoek.....	12
3.2.1 Fysische geografie.....	12
3.2.2 Archeologie.....	14
4. Conclusies.....	17
4.1 Beantwoording onderzoeksvragen.....	17
4.2 Advies.....	18

Literatuurlijst

Appendix I:	Archeologische Periode-indeling
Appendix II:	ARCHIS-kaart
Appendix III:	Ligging van de werkput
Appendix IV:	Allesporenkaart
Appendix V:	Artikel De Sneuper

Samenvatting

De aanleiding voor het archeologisch onderzoek is de vondst van een intacte grafkist tijdens het verleggen en vervangen van een waterleiding door Vitens op de hoek van de Anjeliersstraat en de Kloostersingel te Dokkum, gemeente Dongeradeel, provincie Friesland, op 15 oktober 2012. Omdat de ingreep een beperkte omvang had en de werkzaamheden niet verplaatst, uitgesteld of gestopt konden worden, heeft de bevoegde overheid (de gemeente Dongeradeel) besloten dat de resterende werkzaamheden onder archeologische begeleiding plaats moesten vinden. De archeologische begeleiding is uitgevoerd conform het protocol opgraven. Dit wil zeggen dat alle archeologische resten ter plaatse gedocumenteerd en geborgen zijn. De archeologische begeleiding vond op 13 en 14 november 2012 plaats. Daarbij werd tot op het maximale bouwniveau, welke gelijk is aan de verstoringsdiepte, gewerkt.

Tijdens de archeologische begeleiding zijn twee grafkisten gevonden op de hoek van de Anjeliersstraat en de Kloostersingel. De meest zuidelijk gelegen grafkist (spoor 2) is grotendeels verstoord door de aanleg van een waterleiding in 1934. Deze kist is niet geborgen.

De noordelijk gelegen grafkist (spoor 1) is bijna geheel intact gebleven. Aan de westelijke zijde van de grafkist zijn de planken beschadigd en hier ontbreekt ook de hoofdplank. Uit dendrochronologische analyse blijkt dat het hout van de grafkist in 1580-1581 is gekapt en dat het afkomstig is uit het zuiden van Noorwegen. Het graf is grotendeels verstoord geraakt, vermoedelijk bij de aanleg van een waterleiding in 1934. De beenderen zijn hierbij waarschijnlijk blootgelegd en willekeurig in de kist teruggelegd. De schedel ontbreekt en de onderbenen van het individu zijn de enige botten die nog in anatomisch verband liggen. De botten zijn geborgen en onmiddellijk zonder fysisch antropologisch onderzoek door de gemeente Dongeradeel herbegraven. De conservering van de planken en de beenderen is uitstekend. Er zijn verder geen archeologische sporen aangetroffen. De locatie is in hoge mate verstoord door de aanleg van kabels en leidingen.

Het blijkt dat het grafveld van de Markt zich heeft uitgestrekt tot de hoek van de Anjeliersstraat en de Kloostersingel (Exaltus 2005, Schrijer 2007). Op het historisch kaartmateriaal uit 1550-1560 en 1649 is dit deel van Dokkum duidelijk niet afgebeeld als kerkhof. Uit de dendrochronologische datering blijkt dat spoor 1 uit de late zestiende eeuw of uit de vroege zeventiende eeuw dateert. Waarschijnlijk is dit deel van Dokkum in deze periode kortstondig in gebruik geweest als grafveld.

Advies

Het onderzoek betrof een archeologische begeleiding volgens protocol opgraven. Het plangebied is na afronding van het veldwerk in overleg met de bevoegde overheid vrijgegeven. Een advies is daarom niet van toepassing.

De bij de archeologische begeleiding aangetroffen archeologische sporen zijn gedocumenteerd en geborgen. Het is mogelijk dat bij eventueel dieper reikende graafwerkzaamheden in het plangebied nog onbekende archeologische resten verstoord kunnen worden. De ondergrens van de terphoging bevindt zich namelijk nog 130 centimeter onder het vlak. Bij eventuele graafwerkzaamheden langs de Anjeliersstraat en de Kloostersingel moet rekening gehouden worden met de aanwezigheid van een kerkhof uit de nieuwe tijd.

Wij wijzen erop dat indien er bij de verdere uitvoering van graafwerkzaamheden onverhoopt toch archeologische grondsporen worden aangetroffen en/of vondsten worden gedaan, deze conform de Monumentenwet 1988 artikel 53 & 54 direct dienen te worden gemeld. Het is wenselijk dit eveneens te melden bij de gemeente Dongeradeel en de provinciaal archeoloog van de provincie Friesland, dhr. dr. G. de Langen.

Administratieve gegevens van het plangebied

Provincie	Friesland
Gemeente	Dongeradeel
Plaats	Dokkum
Toponiem	Kloostersingel / Anjeliersstraat
Kaartblad	6W
Centrumcoördinaten plangebied	195.758/593.645
Coördinaten hoekpunten	195.752/593.654(NW) 195.764/593.654 (NO) 195.764/593.635 (ZW) 195.752/593.635 (ZO)
Oppervlakte van het plangebied	circa 20 m ²
Oppervlakte van het onderzoeksgebied	circa 20 m ²
Uitvoering veldwerk	13 en 14 november 2012
Bevoegde overheid	Gemeente Dongeradeel de heer D. Keegstra Koningstraat 13, Postbus 1 9100 AA Dokkum d.keegstra@dongeradeel.nl
Deskundige namens de bevoegde overheid	Provincie Fryslân de heer dr. G. de Langen Postbus 20120 8900 HM Leeuwarden 058-2925487 g.delangen@fryslan.nl
Oprachtgevers	Gemeente Dongeradeel de heer D. Keegstra Koningstraat 13, Postbus 1 9100 AA Dokkum d.keegstra@dongeradeel.nl Vitens de heer Gaal Postbus 1205 8001 BE Zwolle
OM-nummer	54531
ISSNnr.	1871 - 269X
Uitvoerder	De Steekproef bv
Steekproef projectcode	2012-10/05U
Geomorfologische context	noordelijk zeekleigebied
NAP-hoogte maaiveld	circa 1 meter +NAP
Maximale diepte onderzoek	2,90 meter onder maaiveld
Huidig grondgebruik	straat
Beheer en plaats van documentatie	De Steekproef bv tot deponering bij het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis

1. Inleiding

Op 13 en 14 november 2012 is in opdracht van Vitens en de gemeente Dongeradeel een archeologische begeleiding conform protocol opgraven uitgevoerd op de hoek van de Anjeliersstraat en Kloostersingel te Dokkum, gemeente Dongeradeel, provincie Friesland. De aanleiding voor het archeologisch onderzoek was de vondst van een intacte grafkist tijdens het verleggen en vervangen van een waterleiding door Vitens op 15 oktober 2012. Omdat de ingreep een beperkte omvang had en de werkzaamheden niet verplaatst, uitgesteld of gestopt konden worden, is besloten de resterende werkzaamheden onder archeologische begeleiding uit te voeren.

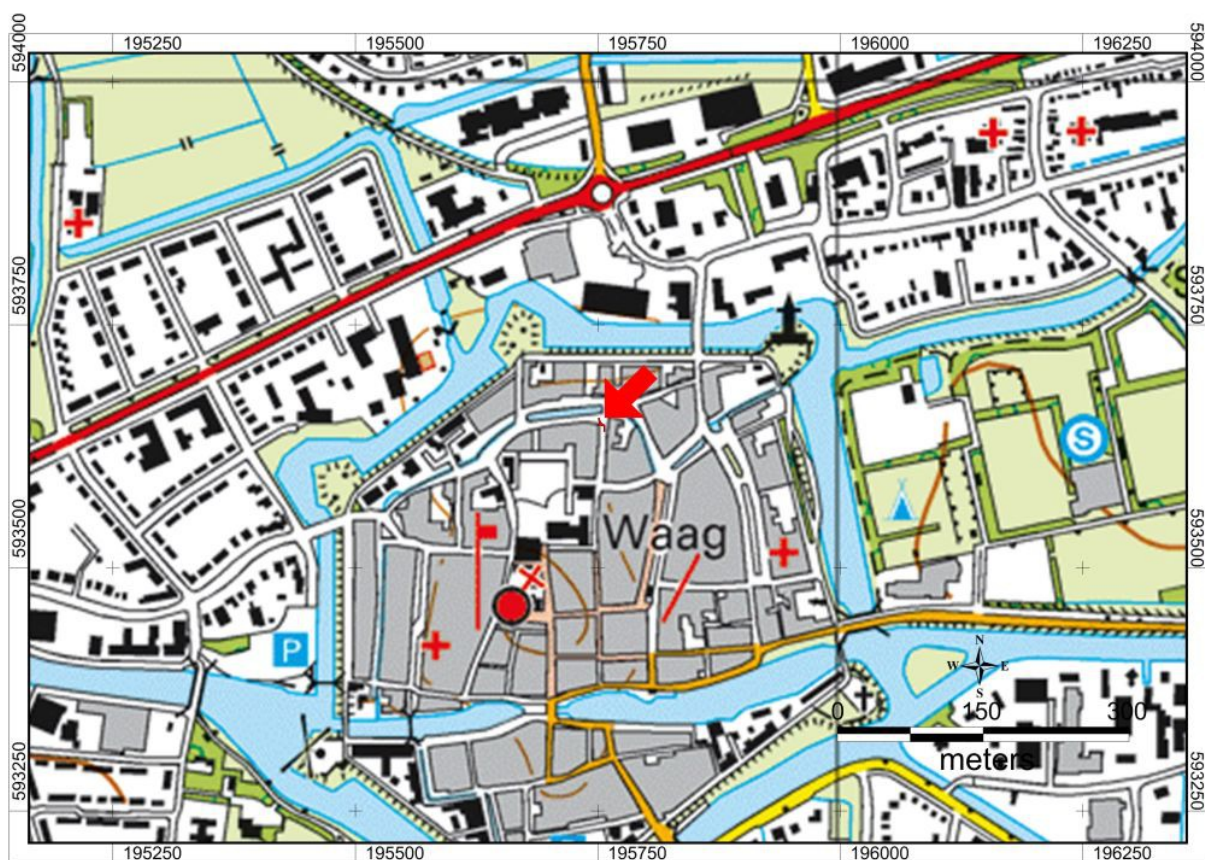
Tijdens het onderzoek dienden onderstaande onderzoeksvragen te worden beantwoord:

1. *Waaruit bestaan de kisten (planken, boomstammen)?*
2. *Hoeveel fasen van begraving zijn er aan te wijzen?*
3. *Wat zijn de dateringen van de diverse fasen?*
4. *Zijn de graven in de terp of in de natuurlijke kwelder ingegraven?*
5. *Wat is de kwaliteit van de menselijke resten en kan eventueel vervolgonderzoek meer duidelijkheid verschaffen over de leefomstandigheden van deze mensen (voeding, trauma, gezondheid)?*
6. *Zijn er archeologische resten gevonden die niet met het kerkhof te maken hebben? Waar bestaan deze uit en wat is de datering hiervan?*

Het veldwerk is door drs. Edwin Hoven (senior archeoloog) en Ivo Beckers MA (KNA archeoloog) op 13 en 14 november 2012 uitgevoerd conform de KNA 3.2 en het Programma van Eisen (PvE) dat voor dit onderzoek was opgesteld door drs. E. Schrijer en dr. J. Jelsma van De Steekproef bv (Schrijer & Jelsma 2012).

1.1 Ligging van het plangebied

Het onderzochte gebied bevindt zich op de hoek van de Kloostersingel en de Anjeliersstraat in Dokkum, gemeente Dongeradeel, provincie Friesland (Figuur 1). De werkzaamheden waren beperkt tot één werkput. De westelijke rand van de werkput begint op ongeveer één meter ten zuiden van de gracht in de Kloostersingel ('t Nauw). De zuidelijke rand van de werkput ligt in de Kloostersingel ongeveer een halve meter buiten de bebouwing en loopt vervolgens ongeveer 5,5 meter door in de Anjelierstraat. De werkput is ongeveer één tot twee meter breed aangelegd (Figuur 2).

Figuur 1. Het plangebied in rood en met rode pijl aangegeven op de Topografische Kaart van Nederland. (Bron: Kadaster.)

Figuur 2. De werkput in oktober; de grafkist is linksonder te zien, boven de houten plank. Foto genomen richting het westen.

2. Vooronderzoek

In en rondom het plangebied zijn in het verleden meerdere archeologische onderzoeken uitgevoerd en archeologische waarden aangetroffen. De meest relevante zullen hieronder besproken worden. Ze staan vermeld in Tabel 1 en weergegeven in Appendix II.

2.1 Fysische en historische geografie¹

Het plangebied ligt in de binnenstad van Dokkum. De stad Dokkum ligt volgens de Bodemkaart van Nederland in oude, hoge kweldergronden. Vanaf ongeveer 1000 v. Chr. maakt dit gedeelte van Friesland deel uit van een uitgestrekt kweldergebied. In deze periode is voornamelijk zwak siltige kwelderklei afgezet. Vanaf de ijzertijd werd dit deel van Friesland bewoond en vanaf 500 v. Chr. ging men terpen opwerpen vanwege de relatief natte omstandigheden. De terpen zijn voornamelijk opgebouwd uit kwelderplaggen die uit de buurt zijn opgestoken (Haartsen 2009).

Dokkum is ontstaan op de plek waar de huidige Ee en het huidige Dokkumerdiep elkaar ontmoetten. De Ee vormde een verbinding met de zee via de Lauwers en beide wateren stonden onder invloed van eb en vloed. Dokkum was in de middeleeuwen en nieuwe tijd bereikbaar voor zeeschepen. In 1583 zijn de huidige vestingwerken gebouwd en werd de zeeweg geblokkeerd door een keersluis in het Dokkumerdiep. Vanaf 1729 is de functie van Dokkum als zeehaven voorgoed voorbij omdat dan de haven geblokkeerd wordt door de Dokkumer Nieuwe Zijlen.

De stad Dokkum staat bekend als de plaats waar Bonifatius werd vermoord. Dit is in ongeveer 754 na Chr. gebeurd tijdens een poging van Bonifatius om de Friezen te bekeren tot het christendom. De moord op Bonifatius leidde tot de stichting van een kloosterorde en zorgde dat Dokkum een bedevaartsoord werd. Van de eerste bewoning van Dokkum in de vroege middeleeuwen is weinig bekend. Waarschijnlijk is al in de achtste eeuw één van de twee terpen van Dokkum opgeworpen om de kerk die is gesticht naar aanleiding van de moord op Bonifatius te huisvesten. In de twaalfde eeuw na Chr. werd in Dokkum een kloosterorde van reguliere kanunniken gesticht. Aan het einde van de twaalfde eeuw na Chr. werd deze kloosterorde omgevormd tot een premonstratenzer abdij (Halbertsma 1961).

Op de Markt van Dokkum hebben lange tijd twee kerken gestaan; de meest noordelijke was de abdijkerk ter ere van Bonifatius en behoorde tot het premonstratenzer klooster, de zuidelijke was de parochiekerk van Dokkum (de Martinuskerk). Beide kerken staan afgebeeld op de oudste kaarten van Dokkum (Figuur 3). De grond rondom de beide kerken was in gebruik als kerkhof.

Op 15 tot en met 17 september 1572 werd het premonstratenzer klooster zwaar beschadigd tijdens de gevechten van de Waalse Furie; het gevecht om de stad Dokkum tussen de Spaansgezinden (de Walen) en Oranjegezinden (de Geuzen) ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog. De Tachtigjarige Oorlog brak in 1568 uit. Tijdens de gevechten werd Dokkum geplunderd, vernield en deels in brand gestoken. De abdijtoren van het premonstratenzer klooster werd als vestingtoren gebruikt en de beide kerken op de Markt werden door de Tachtigjarige Oorlog zwaar beschadigd. In 1580 werd het klooster nogmaals geplunderd en in 1588-1589 werd besloten tot de afbraak van het abdijcomplex, dit gebeurde in 1593. Met de vrijgekomen bouwmaterialen van de sloop werd de Martinuskerk hersteld en naar het noorden toe uitgebreid met een extra beuk. Alleen de toren van de abdij en een deel van het klooster dat als timmermanshuis diende bleven bestaan. De overige delen van het voormalige kloosterterrein werden als kerkhof gebruikt van de Martinuskerk. Dit kerkhof bleef tot in 1830 in gebruik. De abdijtoren werd uiteindelijk in 1832 afgebroken.

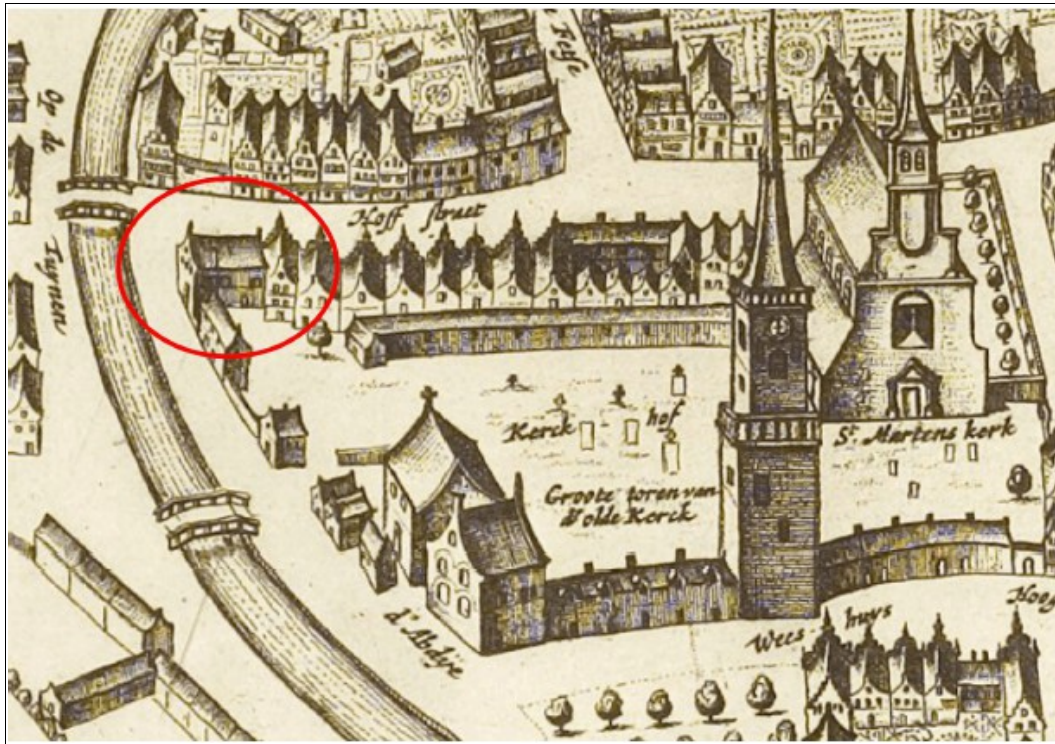
¹ Grotendeels overgenomen uit: Schrijer & Jelsma 2012.

De kaart van Dokkum van Van Deventer uit 1550 laat zien dat de Anjeliersstraat toen nog niet bestond en dat het gebied ten zuiden van de Kloostersingel waarschijnlijk in gebruik was als tuin of boomgaard² (Figuur 3). Op de kaart van Blaeu uit 1649 van de binnenstad van Dokkum is te zien dat de hoek van de Anjeliersstraat (toen de Hofstraet) en de Kloostersingel al bebouwd was (Figuur 4). Waarschijnlijk werden er vanaf de zeventiende eeuw geen mensen meer begraven op de Anjeliersstraat en dit deel van de Kloostersingel omdat dit conflicteerde met de toenmalige woonfunctie. Op de kadastrale minuutkaart uit het begin van de negentiende eeuw is er langs de hele Anjeliersstraat en de Kloostersingel bebouwing afgebeeld (Figuur 5).

Figuur 3. De kaart van Dokkum van Van Deventer uit 1550-1560 (verschaald en naar het noorden gericht). De locatie van het plangebied is met een rode cirkel aangegeven.

2 Het is zeer de vraag of de aanduiding van Van Deventer zo betrouwbaar is dat daaraan inderdaad de conclusie mag worden verbonden dat het gebied niet als grafveld in gebruik was, gezien alle aanwijzingen voor begravingen in het gehele gebied (opmerking van dr. G. de Langen).

Figuur 4. De kaart van J. Blaeu uit 1649 van Dokkum. De bebouwing op de hoek van de Kloostersingel en de Anjeliersstraat is met een rode cirkel aangegeven. De kaart is verschaald en op het oosten gericht.

Figuur 5. Het plangebied op de kadastrale minuutkaart uit het begin van de negentiende eeuw. Het plangebied is met rode lijnen aangegeven. De kaart is verschaald en op het westen gericht.

2.2 Archeologie³

Het graf dat gevonden is bij de werkzaamheden in de Kloostersingel en de Anjelierstraat ligt zeer waarschijnlijk op één van de kerkhoven die behoorden tot de twee kerken die op de Markt in Dokkum hebben gestaan.

Op de Markt zijn verschillende archeologische onderzoeken uitgevoerd door dr. H. Halbertsma van de voormalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB, tegenwoordig Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, RCE). In de jaren '50 van de vorige eeuw is door dr. Halbertsma een groot deel van de abdijkerk opgegraven. Deze dateert uit de tweede helft van de elfde eeuw en de fundering bestond uit tufsteen op veldkeien. Het opgaande muurwerk voor het tot tweemaal toe uitgebreide koor bestond uit kloostermoppen (Schrijer 2010). In de terp op de markt werden naast de resten van de kerk alleen graven gevonden. Door het ontbreken van bewoningslagen, huisafval, waterputten en dergelijke, moet worden geconcludeerd dat deze terp speciaal is opgeworpen om te dienen als grafveld en als bouwlocatie voor de kerk.

Er werden zowel boven als onder de fundamenteën van de gevonden tufstenen kerk graven gevonden, waaruit blijkt dat de tufstenen kerk op een gebruikt grafveld is gebouwd. Waarschijnlijk heeft de kerk daarom minstens één (houten) voorganger gehad waar de oudste (overbouwde) graven bij horen. Het gros van de overledenen lag op de rug met de handen op elkaar gevouwen en met het hoofd naar het westen. Dit is de standaard christelijke begravingswijze. De graven die onder de funderingen lagen en dus ouder dan de kerk moeten zijn, bestonden uit boomstamkisten die waren ingraven in het terplichaam. Tijdens de opgraving in de jaren '60 van de twintigste eeuw zijn tot twee meter boven het NAP begravingen gevonden, waarbij de kisten op grotere diepte volledig waren platgedrukt door het gewicht van de grond.

In 1966 en 1967 heeft Halbertsma opnieuw opgravingen uitgevoerd, ditmaal in de Martinuskerk (Halbertsma 2000). Bij deze opgravingen werd een tufstenen kerk van rond het jaar 1000 ontdekt. Het was een kleine éénbeukige kerk met een versmald en rechtgesloten koor. De tufstenen kerk was circa 16,5 meter lang en 5,5 meter breed en was gefundeerd op grote veldkeien. De veldkeien lagen op boomstamkisten, waaruit wederom blijkt dat de terp ook voordat deze kerk werd gebouwd, als grafveld in gebruik was. Van deze begravingen is door middel van 14C-onderzoek vast komen te staan dat deze dateren in de achtste eeuw. De graven dateren daarmee uit de tijd van Bonifatius en behoren bij de tot nu toe oudste gevonden fase van de grafvelden. Ook deze graven lagen in een verder 'schone' terp, die ter plaatse van de Martinuskerk circa vier meter dik is. In het verlengde van de zuidelijke zijmuur en op korte afstand ten westen daarvan kwamen twee zware eikenhouten paalstompen te voorschijn. 14C-onderzoek aan deze palen dateert de paalstompen op omstreeks 905 (de standaardafwijking of een mogelijke afstemming met een dendrochronologische curve wordt door Halbertsma niet gemeld) en zouden dus kunnen behoren aan een voorganger van deze kerk, maar nog altijd niet de gezochte vroegste kerk uit de achtste eeuw. Halbertsma vond tijdens de opgraving van de tufstenen abdijkerk in 1954 ook één houten paal direct naast de fundering van de zijbeuk van de Martinuskerk. Het is niet duidelijk of de drie houten palen tot één structuur kunnen behoren. De paal is helaas niet gedateerd.

De huidige Martinuskerk is grotendeels gebouwd in de vijftiende eeuw. In het opgaande werk zijn hier en daar nog muurresten verwerkt van de dertiende eeuwse voorganger. De kerk is in 1588 hersteld en uitgebreid met een noordelijke beuk met het bouw materiaal dat vrij kwam na de sloop van de abdij. Het terrein rond de Martinuskerk werd vervolgens opnieuw in gebruik genomen als kerkhof.

³ Grotendeels overgenomen uit Schrijer en Jelsma 2012.

Rondom de Markt zijn veel graven gevonden bij diverse werkzaamheden. In 1984 vond een noodopgraving plaats op de Markt onder leiding van Sarfatij van de ROB. Dit onderzoek was gericht op het traceren van de eerste kerk die na de moord op Bonifatius zou zijn gebouwd. De put is aangelegd op het hoogste deel van de Markt direct ten westen van de Martinuskerk. Tijdens deze opgraving werden niet de sporen gevonden van de eerste kerk of andere gebouwen, maar wel van 810 begraven individuen uit verschillende perioden. In het profiel van de put werden zes niveaus onderscheiden die grofweg in drie periodes konden worden onderverdeeld. De laatste fase van begravingen dateert in de zestiende en zeventiende eeuw, de tweede fase in de tiende tot dertiende eeuw en de oudste fase dateert in de negende en tiende eeuw. Deze dateringen zijn alleen gebaseerd op een kleine hoeveelheid vondstmateriaal; er zijn geen ¹⁴C-dateringen van de skeletten uitgevoerd (Sarfatij & Van Haaff 1987).

Ook in de omgeving van de Markt zijn onder de huizen aan de Anjelierstraat en Op de Fetse graven aangetroffen bij verschillende werkzaamheden. In 1934 werd in het Nieuwsblad Friesland Hepkema's Courant een stukje gepubliceerd over gevonden grafkisten in de Anjeliersstraat: *“Dokkum, 3 maart. Bij het aanleggen der waterleiding deed men een eigenaardige ontdekking. De vorige week maakten we melding van een zeer ouden kanonskogel. Deze week vond men in de Anjeliersstraat, tot vlak bij 't Nauw, tal van nog gave lijk-kisten in den grond. Het hout was bijzonder dik, ongeveer 3 cm”*. De plek uit dit krantenbericht komt in hoge mate overeen met de werkzaamheden op de hoek van de Anjelierstraat en de Kloostersingel en dus zou het hier om de ontdekking van soortgelijke grafkisten kunnen gaan.

Bij niet-archeologische graafwerkzaamheden in 1960 in de Anjeliersstraat zijn vijf grafkisten van een zachte, witte houtsoort aangetroffen (ARCHIS-waarnemingsnrs. 33113 en 33114). Vier van deze kisten lagen bij elkaar en bevatten twee volwassenen en twee kinderen. De vijfde kist werd bij andere graafwerkzaamheden gevonden en is beschadigd in de zestiende of zeventiende eeuw door de aanleg van een tonput. Deze kist was 1,96 meter lang. Alle vijf kisten lagen circa 1,1 meter onder het maaiveld en zijn van dezelfde constructie als de in 1954 gevonden kisten op de Markt.

In het kader van de herinrichting van en de nieuwbouw aan de Markt zijn er in 2005 (Exaltus) en 2006 (Schrijer) door De Steekproef bv booronderzoeken uitgevoerd. Hieruit bleek dat verspreid onder de hele Markt van Dokkum graven liggen. Uit het booronderzoek in 2005 kon worden geconcludeerd dat de begraafplaats zich in noordelijke richting voortzet.

Tijdens een booronderzoek van De Steekproef bv in 2007 in de achtertuinten van de panden aan de Anjelierstraat 10, 12 en 14 zijn geen aanwijzingen voor graven gevonden in de eerste drie meter. Wel werd daar een recente puinlaag op een oudere puinlaag met een ouderdom tot circa 1800 vastgesteld. Tevens werden daar lagen afkomstig van een eerdere loop van 't Nauw gevonden (Schrijer 2007).

Tabel 1. Dokkum, Kloostersingel-Anjelijsstraat. Archeologische waarden in de omgeving van het plangebied. Zie voor de dateringen Appendix I en voor de ligging van de meldingen Appendix II.

AMK-Terrein nr.	Datering	Omschrijving	RD-coördinaten
14827	middeleeuwen-nieuwe tijd	binnenstad van Dokkum	195.756/593.459
OM-nrs.	Periode uitvoering	Soort onderzoek en uitvoerder	RD-coördinaten
225	1983	noodopgraving Markt (ROB)	195.698/593.618
14003	2005	booronderzoek Markt (De Steekproef)	195.720/593.575
18867	2006	booronderzoek Markt (De Steekproef)	195.736/593.563
21562	2007	booronderzoek Anjelijsstraat (De Steekproef)	195.779/593.638
Waarnemingsnrs.	Datering	Omschrijving	RD-coördinaten
30585 (06BZ-19)	late middeleeuwen-nieuwe tijd	opgraving kerkhof 1986	195.700/593.540
32606 (06BZ-19)	neolithicum-nieuwe tijd	vuurstenen schrabber en resten van een kerk	195.720/593.540
33113 (06BZ-19)	late middeleeuwen-nieuwe tijd	vijf grafkisten in de Anjelijsstraat	195.730/593.300
33114 (06BZ-19)	late middeleeuwen-nieuwe tijd	grafkisten	195.740/593.600
33116 (06BZ-19)	late middeleeuwen	bakstenen en fragmenten roodbakkend aardewerk	195.650/593.590
33117 (06BZ-19)	late-middeleeuwen-nieuwe tijd	vondstlaag in de Gasthuisstraat	195.740/593.510
33255 (06BZ-19)	late middeleeuwen	resten van het klooster St. Bonifatius	195.730/593.500
33263 (06BZ-28)	romeinse tijd-nieuwe tijd	opgraving van het weeshuis	195.740/593.580
403818 (06BZ-41)	nieuwe tijd	booronderzoek Markt 2005 (De Steekproef)	195.720/593.575
420054 (06BZ-58)	late middeleeuwen-nieuwe tijd	scherven handgevormd aardewerk en een fragment van een inhumatiegraf	195.748/593.579
421344 (06BZ-59)	late middeleeuwen-nieuwe tijd	fragmenten aardewerk/baksteen en graven	195.740/593.556

2.3 Archeologische verwachting

In het plangebied worden op basis van eerdere onderzoeken graven in grafkisten verwacht. De graven kunnen dateren uit de achtste tot en met de zeventiende eeuw.⁴ De reeds aangetroffen grafkisten zijn waarschijnlijk boomstamkisten uit de veertiende eeuw of ouder.⁵ De graven liggen in een west-oost richting en waarschijnlijk zijn de graven in de schone kwelderklei ingegraven op circa één meter onder het maaiveld. Het is mogelijk dat boven dit niveau nog een fase van begravingen aanwezig is omdat tijdens de graafwerkzaamheden al botmateriaal is in een verstoorde context is aangetroffen. Naast graven kunnen ook andere archeologische waarden zoals waterputten of beerputten, funderingssporen, straatniveaus uit de late middeleeuwen en vooral uit de nieuwe tijd aanwezig zijn.

Figuur 6. Foto van tijdens het schoonmaken van de skeletresten.

4 Op basis van het historische kaartmateriaal.

5 Waarneming drs. R. Exaltus oktober 2012.

3. Veldonderzoek

3.1 Werkwijze

Tijdens de archeologische begeleiding is één werkput aangelegd (voor de ligging zie Appendix III). Deze werkput was circa 14 meter lang en circa 1,5 meter breed. In totaal is met deze werkput een oppervlakte van 21 m² opengelegd. De werkput is tot onder de oorspronkelijke waterleiding gegraven om deze te kunnen vervangen. Dit betekent dat de diepte van de werkput varieert van 1,2 meter onder het oppervlak in het noordwesten, in het centrale deel 1,4 meter onder het oppervlak, tot ongeveer 1 meter onder het oppervlak in het zuiden van de werkput.

Rondom de werkput zijn vier vaste punten ingemeten. De werkput is aangelegd met een graafmachine met een gladde bak en met behulp van de schep. Het vlak is gefotografeerd, beschreven, gewaterpast en gedocumenteerd. Het vlak is op schaal 1:50 getekend. Aan de noordelijke wand van de werkput is op het diepste deel een profielkolom gefotografeerd, op schaal 1:20 getekend en gewaterpast. Vervolgens is naast de profielkolom een boring gezet met een 7 centimeter Edelmanboor. De boorbeschrijving is in de profieltekening opgenomen.

De grafkisten zijn eerst in het vlak opgetekend en gefotografeerd. Daarna is voorzichtig met de troffel de inhoud van de meest intacte grafkist vrijgelegd. Hierbij is ook gebruik gemaakt van de naastgelegen waterleiding om de inhoud van de grafkist voorzichtig schoon te spoelen. De inhoud van de grafkist is fotogrammetrisch gedocumenteerd. Het botmateriaal is geborgen en zonder fysisch-antropologisch onderzoek aan de gemeente Dongeradeel overgedragen voor herbegraving. Dit gebeurde na overleg met de bevoegde overheid vanwege het feit dat het skelet niet in anatomisch verband lag en incompleet was. Uiteindelijk is één plank van de grafkist geselecteerd voor dendrochronologisch onderzoek. De kist is volledig geborgen en na overleg met het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis aan het museum Het Admiraliteitshuis te Dokkum in bruikleen gegeven.

Figuur 7. Foto genomen tijdens het lichten van de planken van één van de grafkisten.

3.2 Resultaten van het onderzoek

3.2.1 Fysische geografie

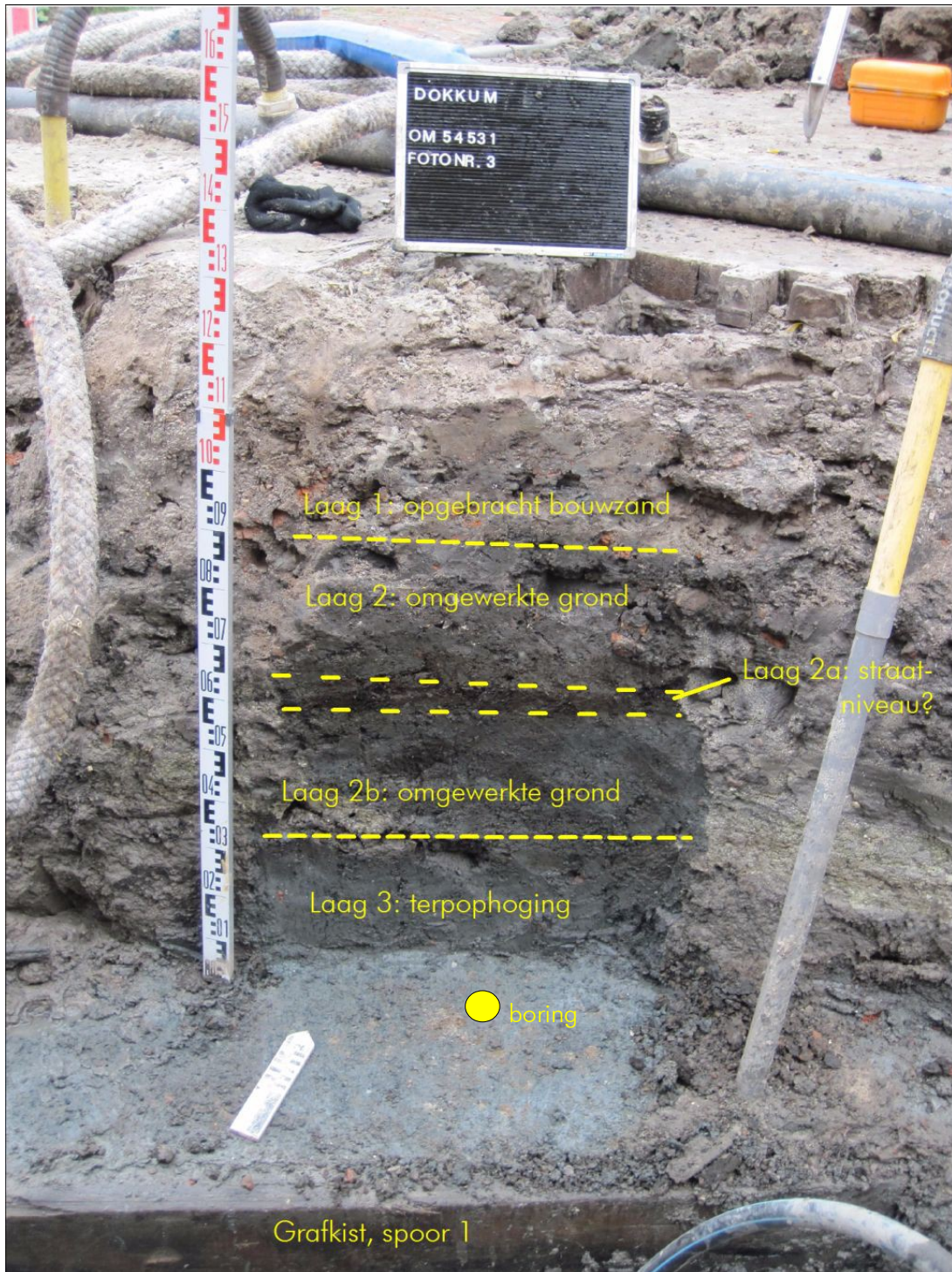
Dankzij de profielkolom en de uitgevoerde boring is tijdens het onderzoek een goed overzicht van de bodemopbouw verkregen (Figuur). Direct onder de straat is een pakket bouwzand opgebracht, bestaande uit zwak siltig, lichtgrijs zand met puinresten (laag 1). Daaronder is een omgewerkt kleipakket aanwezig. Het betreft hier sterk siltige, zwak humeuze en donker-blauwgrijze klei met een groot gehalte aan puin- en baksteenresten (laag 2). Waarschijnlijk is dit pakket gelijk aan het puinpakket dat aan de achterkant van de Anjeliersstraat is gevonden (Schrijer 2007).

Onder het puinpakket is een vijf centimeter dikke, donkerbruine matig siltige kleilaag aangetroffen (laag 2a). De sterk humeuze aard en de donkerbruine kleur wijzen wellicht op een interpretatie als straatniveau. Onder dit mogelijke straatniveau is weer donker-blauwgrijze klei aangetroffen tot een diepte van 110 centimeter onder het oppervlak (laag 2b). De hoeveelheid puin is minder dan de kleilaag boven het potentiële straatniveau. Wel zijn in de donker-blauwgrijze klei veel humeuze vlekken waargenomen en het betreft dan ook een omgewerkt pakket.

Het vlak is aangelegd in een iets lichtere blauwgrijze klei. Dit pakket is matig siltig (laag 3). Omdat in dit pakket fosfaatvlekken en puinresten zijn aangetroffen is dit pakket waarschijnlijk te interpreteren als terphoging. De hoeveelheid fosfaatvlekken neemt af op 230 centimeter onder het oppervlak. Beneden 260 centimeter onder het oppervlak is sterk siltige klei met een zandbijmenging en met schelpfragmenten aangetroffen (laag 4). Dit pakket heeft een licht-blauwgrijze kleur en wordt geïnterpreteerd als kwelderafzetting. Mogelijk betreft het hier een kwelderwal; kwelderwallen worden naast zeegeulen gevormd en dit zijn de plaatsen die in dit deel van Friesland in de eerste bewoningsfase in de ijzertijd veelal als vestigingsplaats werden gebruikt (Haartsen 2009).

Tabel 2. Lagen in de profielkolommen zoals gedefinieerd tijdens het onderzoek.

Laag	Kleur	Textuur	Insluitsels etc.	Interpretatie
1	lichtgrijs	siltig zand	puinresten	opgebrachte grond, bouwzand
2	donker-blauwgrijs	siltige klei	zwak humeus, puinresten	omgewerkte grond
2a	donkerbruin	siltige klei	sterk humeus	straatniveau?
2b	donker-blauwgrijs	siltige klei	zwak humeus, humeuze vlekken	omgewerkte grond
3	(blauw)grijs	siltige klei	fosfaatvlekken, puinresten	terphoging
4	Licht-blauwgrijs	siltige klei	zandlagen, schelpen	kwelderafzettingen

Figuur 8. Profielkolom, met de lagen 1 tot en met 3 erin aangegeven. De boring die voor de profielkolom is gezet, is aangegeven met een gele cirkel.

3.2.2 Archeologie

De twee al eerder genoemde grafkisten zijn de enige archeologische sporen die tijdens het onderzoek zijn aangetroffen. Deze twee archeologische sporen en de aangetroffen archeologische vondsten worden in de onderstaande paragrafen uiteengezet. Zie Appendix IV voor de Allesporenkaart.

Sporen

De twee grafkisten zijn op een diepte van 130 centimeter onder het maaiveld aangetroffen (Figuur 9). Ze zijn waarschijnlijk in de terpophoging ingegraven. De noordelijke grafkist (spoor 1) is nog grotendeels bewaard gebleven. De zuidelijke grafkist (spoor 2) is zwaar verstoord; slechts delen van de noordwesthoek van de kist waren nog aanwezig. Het viel op dat midden in de verstoringsbaan de oude waterleiding lag die tijdens dit onderzoek vervangen moest worden. Het zou wel eens kunnen gaan om één van de 'lijkkisten' die in het artikel uit 1934 van het Nieuwsblad Friesland Hekema's Courant is genoemd. Dat zou betekenen dat deze grafkist door de aanleg van een waterleiding in 1934 verstoord is geraakt.

De noordelijke grafkist (spoor 1) bestaat uit vijf planken; de deksel, twee zijwanden, de bodem en een hoofdplank aan het oostelijke einde van de kist. De hoofdplank aan het westelijke uiteinde van de kist ontbrak en hier zijn ook wat beschadigingen aan de uiteinden van de andere planken waargenomen. De planken waren met spijkers in elkaar gezet en de zijwanden hebben boven op de bodem gestaan. De kist was 190 centimeter lang. De oorspronkelijke breedte en hoogte van de kist zijn lastig te bepalen omdat de kist waarschijnlijk is samengedrukt onder het gewicht van de bovenliggende bodemlagen. De bodemplank is nu 30 centimeter breed en de zijplanken zijn 33 en 35 centimeter breed. De deksel is nu 48 centimeter breed. Alle planken zijn 3,5 tot 4 centimeter dik (Figuur 10). Uit een dendrochronologische analyse van de hoofdplank aan de oostelijke zijde van de kist blijkt dat het hout afkomstig is van een grove den (ook wel grenen genoemd) uit het zuiden van Noorwegen en dat de boom voor dit hout gekapt is tussen het najaar van 1580 en het voorjaar van 1581.⁶ Dat het hout uit Noorwegen komt is een bewijs dat Dokkum, naast bijvoorbeeld Groningen, ook meedeelde in de houthandel in de Noordzee in de zestiende en zeventiende eeuw (Dominguez-Delmas, Benders & Kortekaas 2011). Hout was in de nieuwe tijd in Nederland een schaars goed geworden en moest worden geïmporteerd uit bijvoorbeeld Noorwegen en Duitsland.

Na het openleggen van het graf bleek dat de westelijke zijde van het graf verstoord was, hier ontbrak een deel van de vulling van de grafkist. Nadat het skelet voorzichtig was vrijgelegd met behulp van troffels en een waterspuit bleek dat het skelet niet meer in de oorspronkelijke positie lag (Figuur 11). In de vulling van de grafkist en tussen de beenderen van het skelet zijn resten bouw materiaal van verschillende grootte aangetroffen. Het graf is dus verstoord geraakt. De verstoring kan vanwege de beschadigingen aan de westelijke zijde van de grafkist, het ontbreken van de hoofdplank aldaar en de nabijheid tot de oude waterleiding, hoogstwaarschijnlijk gedateerd worden in 1934. Volgens het krantenbericht uit 1934 zijn toentertijd enkele grafkisten ontdekt (Hoven & Beckers 2013). Waarschijnlijk is toen het westelijke deel van het graf blootgelegd en heeft men naderhand de meeste beenderen (de schedel ontbreekt) weer in het graf teruggelegd.

Aan de oostelijke zijde van het graf is de hoofdplank van de grafkist ingedrukt door bodemdruk en op de onderbenen van het skelet terecht gekomen. De onderbenen en de voeten van het skelet waren de enige delen die nog *in situ* in anatomisch verband lagen. Uit de ligging van de onderbenen kan geconcludeerd worden dat deze individu op de rug liggend begraven is, met het hoofd richting het westen.

⁶ Het dendrochronologisch onderzoek is door ing. S. van Daalen verricht.

Er zijn behalve de twee grafkisten verder geen archeologische sporen aangetroffen. De locatie is in hoge mate verstoord.

Vondsten

In spoor 1 zijn de skeletresten van één individu aangetroffen. Het skelet was echter niet compleet en is niet onderzocht door een fysisch antropoloog. Vanwege de verstoorde context en het ontbreken van diverse delen van het skelet konden geen gegevens verkregen worden omtrent het geslacht, de leeftijd, eventuele gezondheidsklachten en doodsoorzaak van het individu.

Verder is tijdens de aanleg van de werkput en uit de bodemlaag naast de twee grafkisten nog los botmateriaal aangetroffen. Dit botmateriaal komt uit een verstoorde context. Het is mogelijk dat tijdens de werkzaamheden in 1934 nog andere grafkisten verstoord zijn geraakt. Het botmateriaal uit spoor 1 en het los aangetroffen botmateriaal is herbegraven in de gemeente Dongeradeel.

Figuur 9. Een foto van de beide grafkisten, genomen vanuit het zuiden van de werkput.

Figuur 10. De vier planken van spoor 1; van links naar rechts een zijplank, de deksel, de bodem en de andere zijplank.

Figuur 11. De blootgelegde inhoud van spoor 1. Foto genomen vanuit de noordwand van de werkput.

4. Conclusies

Tijdens het onderzoek zijn twee grafkisten gevonden op de hoek van de Anjeliersstraat en de Kloostersingel. De meest zuidelijke grafkist (spoor 2) is grotendeels verstoord, hoogstwaarschijnlijk door de aanleg van een waterleiding in 1934. De noordelijke grafkist (spoor 1) is bijna geheel intact gebleven. Aan de westelijke zijde van deze grafkist zijn de planken beschadigd en hier ontbreekt ook de hoofdplank. Uit dendrochronologische analyse blijkt dat het hout van de grafkist in 1580-1581 is gekapt en dat het afkomstig is uit het zuiden van Noorwegen. Er kunnen geen uitspraken worden gedaan omtrent geslacht, leeftijd of doodoorzaak van het begraven individu. Het graf is deels verstoord geraakt, waarschijnlijk ook in 1934 bij de aanleg van een waterleiding. De beenderen zijn hierbij mogelijk blootgelegd en willekeurig in de kist teruggelegd. De schedel ontbreekt. De onderbenen van het individu zijn de enige resten die nog in anatomisch verband lagen. De conserveringsgraad van de planken en de beenderen is uitstekend.

Er zijn verder geen archeologische sporen aangetroffen. De locatie is in hoge mate verstoord door de aanleg van kabels en leidingen. Er zijn verder ook geen vondsten gedaan.

Het blijkt dat het grafveld van de Markt zich heeft uitgestrekt tot de hoek van de Anjeliersstraat en de Kloostersingel (Exaltus 2005, Schrijer 2007). Op het historisch kaartmateriaal uit 1550-1560 en 1649 is dit deel van Dokkum duidelijk niet afgebeeld als kerkhof, maar als boomgaard. Het is de vraag of het historisch kaartmateriaal zo betrouwbaar is in dit geval, gezien de aanwijzingen voor begravingen in het gehele gebied. Uit de dendrochronologische datering blijkt dat spoor 1 uit de late zestiende eeuw of uit de vroege zeventiende eeuw dateert. Waarschijnlijk is dit deel van Dokkum in deze periode in ieder geval kortstondig in gebruik geweest als grafveld.

4.1 Beantwoording onderzoeksvragen

1. Waaruit bestaan de kisten (planken, boomstammen)

De twee grafkisten zijn gemaakt van planken. Er werd één plank voor elke zijde van de grafkist gebruikt. De hypothese dat het hier boomstamkisten betreft, die van vóór 1400 dateren, is verworpen.

2. Hoeveel fasen van begraving zijn er aan te wijzen?

Dat de twee grafkisten op dezelfde diepte begraven zijn, is een aanwijzing dat ze uit dezelfde periode stammen. Op basis van het historisch kaartmateriaal is te concluderen dat het plangebied niet in gebruik is geweest als kerkhof in 1550-1560 en 1649 en later. In de tussenliggende periode zou het plangebied een grafveldfunctie gehad kunnen hebben. Dit komt overeen met de dendrochronologische datering van spoor 1 in 1580-1581.⁷ Waarschijnlijk is dit deel van Dokkum in ieder geval kortstondig in gebruik geweest als grafveld. Omdat ook verderop in de Anjeliersstraat in 1960 slechts één graf fase is onderscheiden, worden meerdere fasen van begravingen in dit deel van Dokkum onwaarschijnlijk geacht.

3. Wat zijn de dateringen van de diverse fasen?

Het kerkhof op de Anjeliersstraat wordt op basis van het historische kaartmateriaal en de dendrochronologie-datering gedateerd in het einde van de zestiende eeuw of het begin van de zeventiende eeuw (1560-1649).

⁷ De datering van het hout van de grafkisten (kapdatum 1581) is slechts negen jaar na de Waalse furie en slechts één jaar voor het aanleggen van de stadsgrachten en de bolwerken van Dokkum. De binnengracht nabij deze plek was de vroegere begrenzing van de oude stad (opmerking dhr. D. Keegstra).

4. *Zijn de graven in de terp of in de natuurlijke kwelder ingegraven?*

De graven zijn in de terpopophoging ingegraven. De natuurlijke kwelderafzettingen bevinden zich circa 130 centimeter onder het begravingniveau.

5. *Wat is de kwaliteit van de menselijke resten en kan eventueel vervolgonderzoek meer duidelijkheid verschaffen over de leefomstandigheden van deze mensen (voeding, trauma, gezondheid)?*

Het gevonden botmateriaal is goed geconserveerd maar de context van de graven is grotendeels verstoord geraakt. In overleg met de gemeente Dongeradeel is besloten vanwege de verstoorde grafcontext geen fysisch-anthropologisch onderzoek uit te voeren naar de skeletresten. De skeletresten zijn herbegraven.

6. *Zijn er archeologische resten gevonden die niet met het kerkhof te maken hebben?*

Waar bestaan deze uit en wat is de datering hiervan?

Er zijn in het plangebied geen archeologische resten gevonden die niet met het kerkhof te maken hadden. De locatie was in hoge mate verstoord.

4.2 Advies

Het onderzoek betrof een archeologische begeleiding volgens protocol opgraven. Het plangebied is na afronding van het veldwerk in overleg met de bevoegde overheid vrijgegeven. Een advies is daarom niet van toepassing.

De bij de archeologische begeleiding aangetroffen archeologische sporen zijn gedocumenteerd en geborgen. Het is mogelijk dat bij eventueel dieper reikende graafwerkzaamheden in het plangebied nog onbekende archeologische resten verstoord kunnen worden. De ondergrens van de terpopophoging bevindt zich namelijk nog 130 centimeter onder het vlak. Bij eventuele graafwerkzaamheden langs de Anjeliërsstraat en de Kloostersingel moet rekening gehouden worden met de aanwezigheid van een kerkhof uit de nieuwe tijd.

Wij wijzen erop dat indien er bij de verdere uitvoering van graafwerkzaamheden onverhoopt toch archeologische grondsporen worden aangetroffen en/of vondsten worden gedaan, deze conform de Monumentenwet 1988 artikel 53 & 54 direct dienen te worden gemeld. Het is wenselijk dit eveneens te melden bij de gemeente Dongeradeel en de provinciaal archeoloog van de provincie Friesland, dr. G. de Langen.

Literatuurlijst

Centraal College van Deskundigen (CCvD), 2010: *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) Landbodems*, versie 3.2, Gouda.

Dominguez-Delmás, M., J.F. Benders & G.L.G.A. Kortekaas, 2011: 'Timber Supply in Groningen (northeast Netherlands) during the early modern period (16th-17th Centuries)', in: *Tree Rings, Art, Archaeology, Proceedings of a conference*, Royal Institute for Cultural Heritage (Scientia Artis 7), Brussel.

Exaltus, R.P., 2005: *Dokkum (Fr.) Markt; een inventariserend archeologisch veldonderzoek*. (Steekproefrapport 2005-10/05), Zuidhorn.

Haartsen, A.J., 2009: *Ontgonnen Verleden; regiobeschrijvingen provincie Friesland*, (Directie Kennis 2009/dk116b), Ede.

Halbertsma, H., 1961: 'Bonifatius' levenseinde in het licht der opgravingen', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, jaargang 10-11 1960-1961, p. 395-444.

Halbertsma, H., 2000: *Frieslands Oudheden. Het rijk van Friese Koningen, opkomst en ondergang*, p. 262-268, Utrecht.

Hoven, E. en Beckers, I., 2013: 'Grafkist van grenenhout uit Noorwegen' in: *De Sneuper* 1, 2013, 18-19, Dokkum.

Sarfatij, H., G. van Haaff, 1987: 'Dokkum, gem. Dongeradeel. Markt / N.H. Kerk', in *Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek / Jaarverslag 1986*, p. 70-71 en 117-119, Ministerie van Welzijn en Cultuur, Rijswijk.

Schrijer, E., 2006: *Dokkum. De Markt, een inventariserend archeologisch veldonderzoek*, (Steekproefrapport 2006-09/01), Zuidhorn.

Schrijer, E., 2007: *Dokkum Anjelijsstraat (Fr.), een Waarderend Archeologisch Veldonderzoek* (Steekproefrapport 2007-03/02), Zuidhorn.

Schrijer, E., W. Bloemink, K. Bosma & E. Smits, 2010: *Dokkum, de Markt, Gemeente Dongeradeel (Fr.), Een Proefsleuvenonderzoek, Opgraving en Archeologische Begeleiding* (Steekproefrapport 2007-09/08), Zuidhorn.

Schrijer, E., J. Jelsma, 2012: *Programma van Eisen, Archeologische Begeleiding onder Protocol Opgraven, Dokkum, Kloostersingel-Anjelijsstraat* (De Steekproef 2012-10/05U), Zuidhorn.

Kaartmateriaal:

ANWB bv, 2004: *ANWB Topografische Atlas Friesland 1:25.000*, Den Haag
Friese Archeologische Monumentenkaart Extra (FAMKE)

Kaarten van J. van Deventer uit 1550-1560 en J. Blaeu uit 1649 via www.tresoar.nl

Kadastrale minuutkaart via www.watwaswaar.nl

Rijks Geologische Dienst Nederland en Stichting voor Bodemkartering. *Geomorfologische Kaart van Nederland 1:50.000*. Haarlem en Wageningen. Via ARCHIS

Stichting voor Bodemkartering. *Bodemkaart van Nederland 1:50.000*, Wageningen. Via ARCHIS
Top 25.000 raster. Via www.kadaster.nl, kadata

Internet:

AHN-Viewer. Actueel Hoogtebestand Nederland. Rijkswaterstaat, Adviesdienst Geo-informatie en ICT: www.AHN.nl

ARCHIS 2. Het online registratie- en informatiesysteem van de RCE: <http://archis2.archis.nl/>

GoogleEarth: <http://www.google.nl/earth/index.html>

Kadaster: www.kadaster.nl

Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB): www.sikb.nl

WatWasWaar (historisch kaartmateriaal): www.watwaswaar.nl

Appendix I: Archeologische Periode-indeling

paleolithicum:

paleolithicum vroeg:	tot 300.000 BP
paleolithicum midden:	300.000 - 35.000 BP
paleolithicum laat:	35.000 BP - 8.800 vC
paleolithicum laat A:	35.000 - 18.000 BP
paleolithicum laat B:	18.000 BP - 8.800 vC

mesolithicum:

mesolithicum vroeg:	8.800 - 7.100 vC
mesolithicum midden:	7.100 - 6.450 vC
mesolithicum laat:	6.450 - 4.900 vC

neolithicum:

neolithicum vroeg:	5.300 - 4.200 vC
neolithicum vroeg A:	5.300 - 4.900 vC
neolithicum vroeg B:	4.900 - 4.200 vC
neolithicum midden:	4.200 - 2.850 vC
neolithicum midden A:	4.200 - 3.400 vC
neolithicum midden B:	3.400 - 2.850 vC
neolithicum laat:	2.850 - 2.000 vC
neolithicum laat A:	2.850 - 2.450 vC
neolithicum laat B:	2.450 - 2.000 vC

bronstijd:

bronstijd vroeg:	2.000 - 1.800 vC
bronstijd midden:	1.800 - 1.100 vC
bronstijd midden A:	1.800 - 1.500 vC
bronstijd midden B:	1.500 - 1.100 vC
bronstijd laat:	1.100 - 800 vC

Saalien: 370.000 – 130.000 BP

Eemien: 130.000 – 115.000 BP

Weichselien

Vroeg-Weichselien:	115.000 – 73.000 BP
Midden-Weichselien:	73.000 – 13.000 BP
Laat-Weichselien:	13.000 – 10.000 BP

ijzertijd:

ijzertijd vroeg:	800 - 500 vC
ijzertijd midden:	500 - 250 vC
ijzertijd laat:	250 - 12 vC

romeinse tijd:

romeinse tijd vroeg:	12 vC - 70 nC
romeinse tijd vroeg A:	12 vC - 25 nC
romeinse tijd vroeg B:	25 - 70 nC
romeinse tijd midden:	70 - 270 nC
romeinse tijd midden A:	70 - 150 nC
romeinse tijd midden B:	150 - 270 nC
romeinse tijd laat:	270 - 450 nC
romeinse tijd laat A:	270 - 350 nC
romeinse tijd laat B:	350 - 450 nC

middeleeuwen:

middeleeuwen vroeg:	450 - 1.050 nC
middeleeuwen vroeg A:	450 - 525 nC
middeleeuwen vroeg B:	525 - 725 nC
middeleeuwen vroeg C:	725 - 900 nC
middeleeuwen vroeg D:	900 - 1.050 nC
middeleeuwen laat:	1.050 - 1.500 nC
middeleeuwen laat A:	1.050 - 1.250 nC
middeleeuwen laat B:	1.250 - 1.500 nC

nieuwe tijd:

nieuwe tijd A:	1.500 - 1.650 nC
nieuwe tijd B:	1.650 - 1.850 nC
nieuwe tijd C:	1.850 – heden

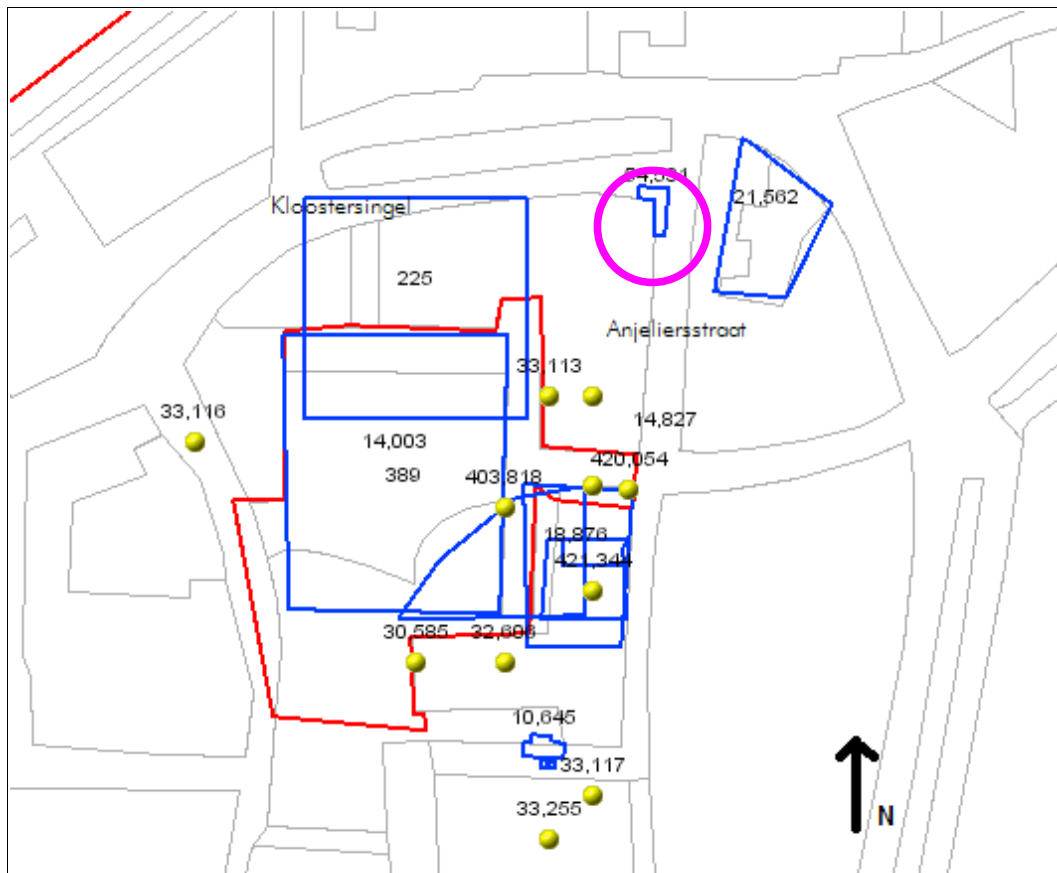
vC.: voor Christus

nC: na Christus

BP: Before Present; Present = 1950

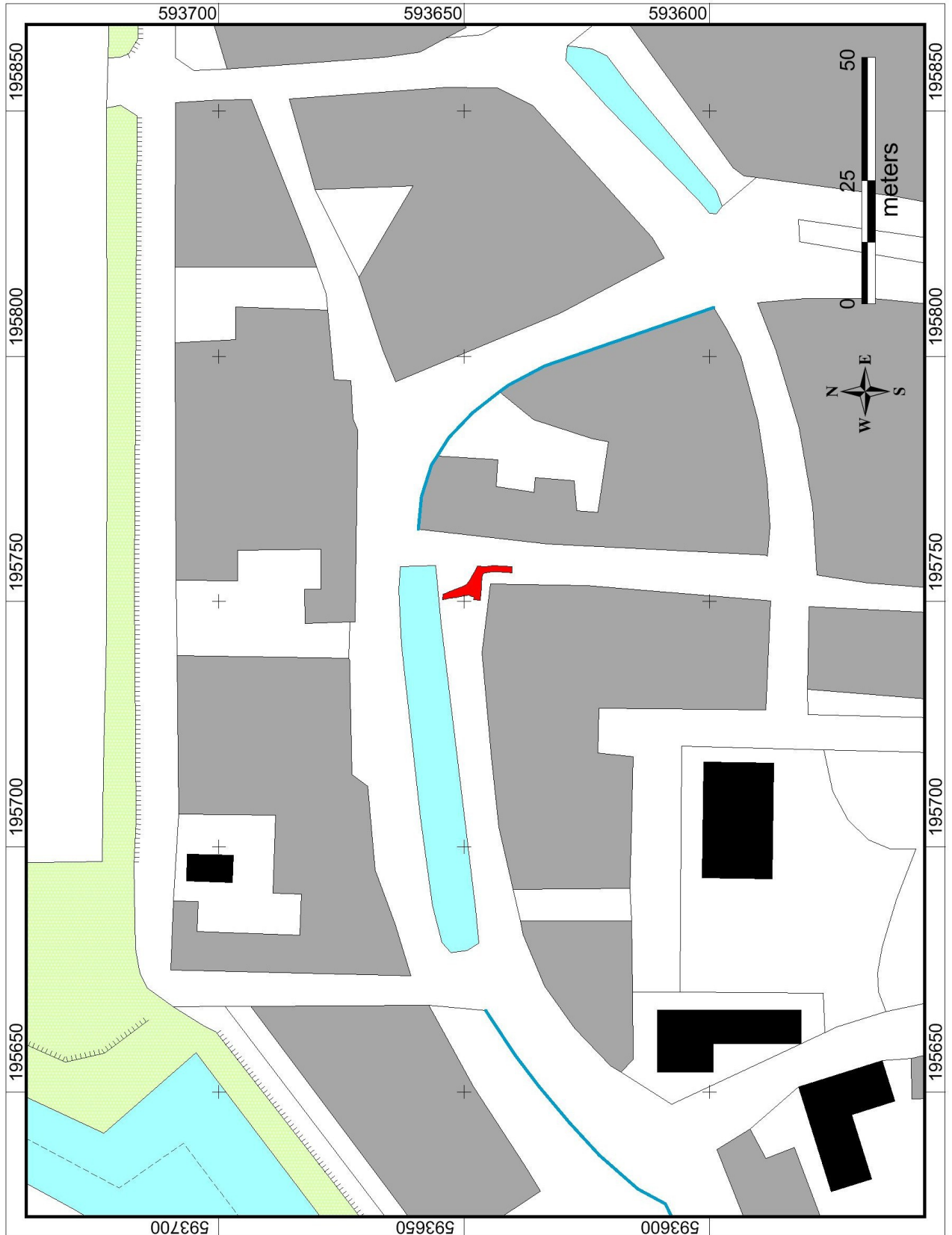
Appendix II: ARCHIS-kaart

Uitsnede van de ARCHIS-kaart met daarop de onderzoeksmeldingen (in blauw), de monumenten (in rood) en de waarnemingen (in geel) in de directe omgeving van het plangebied (binnen de paarse cirkel). De kaart is verschaald.

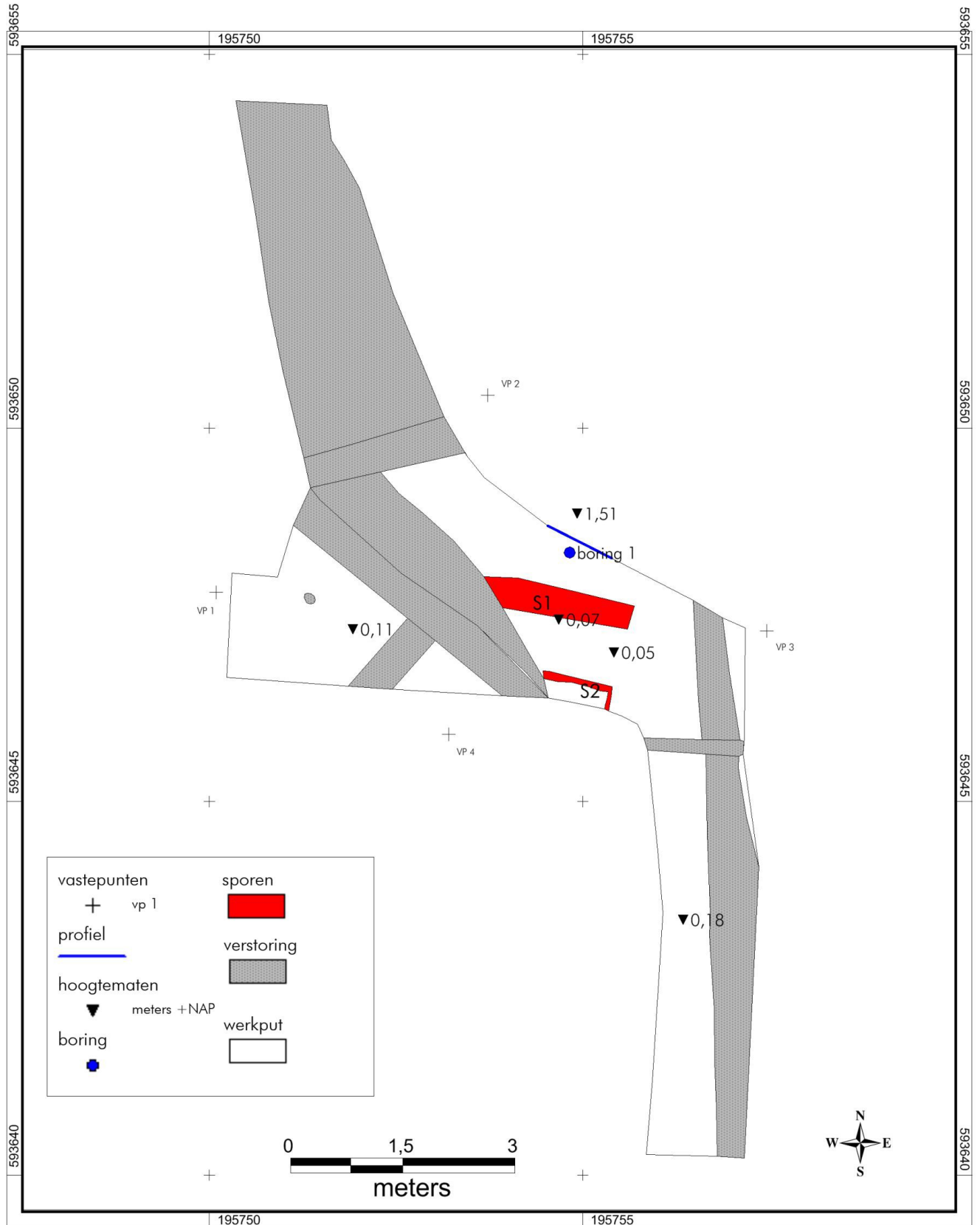
Appendix III: Ligging van de werkput

De werkput is weergegeven in rood.

Appendix IV: Allesporenkaart

Overzicht van werkput 1, met daarin de twee grafkisten (in rood).

OPGRAVINGEN IN DE BINNENSTAD VAN DOKKUM

door **EDWIN HOVEN & IVO BECKERS**

edwin.hoven@desteekproef.nl

GRAFKIST VAN GRENHOUT UIT NOORWEGEN

Bij het uitgraven van de oude waterleiding op de hoek van de Anjerliersstraat en de Kloostersingel te Dokkum werd op 15 oktober een grafkist met daarin menselijke beenderen gevonden door het waterleidingsbedrijf Vitens. De werkzaamheden werden direct stilgelegd, zodat het uitgraven van de waterleiding verder onder archeologische begeleiding plaats kon vinden. De Steekproef kreeg de opdracht om de werkzaamheden archeologisch te begeleiden en op dinsdag 23 november 2012 waren we ter plaatste.

Nadat het overtollige water was weggepompt kwam een 2 meter lange en 40 cm brede grafkist bloot te liggen die bijna compleet was. Het deksel lag er nog op. Aan de zuidkant van deze grafkist kwamen we nog een tweede grafkist tegen. Deze was grotendeels verstoord. Waarschijnlijk was deze grafkist al eerder verstoord geraakt bij het leggen van rioleringen of leidingen. Beide grafkisten hebben een voor christelijke begraafplaatsen gebruikelijke oost-west oriëntatie.

Op woensdag 24 november hebben we het deksel van de intacte grafkist verwijderd en de inhoud voorzichtig blootgelegd. De beenderen lagen niet meer in de oorspronkelijke grafhouding, alleen de onderbenen en de voeten lagen nog in situ, omdat ze onder een plank lagen. De schedel ontbrak. Verder viel het op dat er ook een flinke hoeveelheid puin in de grafkist terecht was gekomen. Waarschijnlijk is het graf al tijdens eerdere leidingwerkzaamheden in de 20^e eeuw aangetroffen en verstoord. De werklui hebben toen naderhand de beenderen weer teruggelegd in de grafkist en de kist afgedekt met het deksel.

Omdat het skelet niet compleet en verstoord was, zijn de beenderen onmiddellijk herbegraven in de gemeente Dongeradeel.

De grafkist, die nog bijna geheel intact was, is geborgen in verband met de ligging van de nieuwe leiding en is aan het plaatselijke museum in bruikleen overgedragen. Een van de planken is voor een dendrochronologie-analyse verzameld. Met verrassende resultaten; het is namelijk grenenhout, gekapt in Noorwegen in 1580. Het is mogelijk dat de plank secundair gebruikt is en wellicht tot een schip heeft behoord en daarna als grafkist is gebruikt in de 17^e eeuw. De tweede sterk verstoord grafkist werd niet geborgen omdat het niet door de actuele werkzaamheden bedreigd werd.

ANDERE GRAAFWERKZAAMHEDEN

Al eerder zijn onder de huizen aan de Anjelierstraat en Op de Fetse graven aangetroffen bij verschillende werkzaamheden. In 1960 meldde Elzinga dat bij niet-archeologische graafwerkzaamheden vijf lijkkasten van een zachte, witte houtsoort aangetroffen zijn in de Anjelierstraat. Vier van kisten lagen bij elkaar en bevatten de botten twee volwassenen en twee kinderen. De vijfde kist werd bij andere graafwerkzaamheden gevonden en is beschadigd in de 16^e of 17^e eeuw door de aanleg van een tonput. Deze kist was 1,96 meter lang. Alle vijf de kisten lagen circa 1,10 meter onder het maaiveld en zijn van dezelfde constructie als de in 1954 gevonden kisten op de Markt.

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR DE INHOUD VAN DE GRAFKIST

DE GRAFKIST IS GEBORGEN EN WORDT INGEPAKT VOOR HET ADMIRALITEITSHUIS

EERDERE OPGRAVINGEN VAN GRAFKISTEN

De redactie dook in de archieven van de *Krant van Toen* en vond al snel een paar krantenberichtjes over eerdere opgravingen van (vroeg)middeleeuwse graven en grafkisten.

JUNI 1912

In een berichtje in de *Leeuwarder Courant* van 24 juni 1912 is zelfs sprake van een soort sacrofaag, een met metselwerk en grote stenen omklede houten kist, waarin het lichaam met het hoofd naar het oosten was begraven. Volgens het artikel werd de kist gevonden in de buurt van de zogenaamde 'heiden-kapel' uit de tijd van Bonifatius en vermoedelijk betrof het een vroeg-christelijke begrafenis.

MAART 1934

In maart 1934 was het opnieuw raak en wel op precies dezelfde plek als waar afgelopen november twee kisten zijn aangetroffen. De verstoringen uit het artikel hiernaast zijn dus in 1934 aangebracht, bij het aanleggen van de grote stalen waterleidingsbuis die in november door Vitens vervangen is. Deze buis werd destijds schuin door de hoek van de tweede kist aangelegd, waarbij schedels en hoek uit beide kisten verwijderd zijn.

In het Nieuwsblad *Friesland Hepkema's Courant* van 5 maart 1934 vinden we een kort berichtje dat zonder twijfel over dezelfde plek en kisten gaat.

MARKT 1954

De door de archeologen van 'De Steekproef' genoemde kisten die in 1954 werden aangetroffen bij opgravingen onder leiding van archeoloog Herre Halbertsma van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, staan ook in het standaardwerk *'Geschiedenis van Dokkum'*. Het betreft vier grafkisten, circa 185 x 50 x 30 cm groot, die in de noordoosthoek van de huidige Markt werden gevonden, binnen het vroegere abdijterrein. Het waren ruw bedisselde, eikenhouten kisten met platte deksels, die niet aan de kist bevestigd waren.

GRAFKISTEN MET PLATTE DEKSELS OP HET VOORMALIGE ABDIJTERREIN OP DE MARKT

ADVERTENTIES: PIET DE HAAN TEKST: WARNER B. BANGA (MET DANK AAN IHNO DRAGT)
FOTO'S: DE STEEKPROEF / WARNER B. BANGA / STREEKMUSEUM HET ADMIRALITEITSHUIS

Oud graf blootgelegd.

Eenige werklieden, die op de plek, waar een oud huisje was afgebroken, dus schrijft men ons uit Dokkum, bezig waren, den kuil voor een cementen regenwaterbak te graven, kwamen gisteren (Vrijdag) tot de voo. hen minder aangename ontdekking, dat ze op een voorhistorische begraafplaats terecht kwamen.

Ruim een meter onder den beganen grond werd het metselwerk blootgelegd, dat na de verwijdering van een groote hoeveelheid zware steenen een verweerde houten lijkstiel bleek te omvatten. De kist was oogenschijnlijk van het model der thans nog wel bestaande steenen lijkstien, die na het jaar 1200 een tijdlang de houten lijkstien vervingen.

Vermoedelijk is dit graf echter van veel ouderen datum, wijl het gevonden is op of nabij de plaats, waar volgens de geschiedschrijvers ten tijde van Bonifacius de heiden-kapel stond. Na verwijdering van de kist, waarin het lijk eigenaardig genoeg met het hoofd naar het oosten lag, begraven, bleek, dat zij rustte op een bed van zorgvuldig gevlijde reusachtige keien, zooals men bij de hunnebedden steeds aantreft. In of nabij de kist zijn een potje en potscherven gevonden.

Oud Dokkum.

DOKKUM, 3 Maart. Bij het aanleggen der waterleiding deed men een eigenaardige ontdekking. De vorige week maakten we melding van een zeer ouden kanonskogel, die gevonden was. Deze week vond men in de Anjelierstraat, tot vlak bij het Nauw, tal van nog gave lijkstien in den grond. Het hout was bijzonder dik, ongeveer 3 c.M.

In de kisten lagen vier volwassenen met de armen over de borst gevouwen en het hoofd in de richting van het westen. De datering werd destijds door Halbertsma geplaatst in de late Middeleeuwen, vóór de bouw van het Witherenklooster in Dokkum.

HOE DIKKER, HOE DUURDER

Volgens Waling Dijkstra's *'Uit Friesland's Volksleven'* uit 1894 werden er destijds drie soorten kisten gebruikt; de goedkoopste, gebruikt door het armenbestuur, was de platte kist met een deksel uit één plank, dan de kist met een puntdakdeksel gemaakt van twee planken en de duurste kist, voor de goede stand, een kist met een platverheven deksel uit drie planken gemaakt; hoe dikker de planken, hoe duurder de kist...

De 17e-eeuwse grenenhouten grafkist voor een volwassene is nu overgedragen aan Museum Het Admiraliteitshuis, dat ook een eikenhouten kinderkistje van 68 x 37 x 28 cm in zijn collectie heeft. Dat kistje werd in 1968 in de Grote Kerk gevonden.

